

О.С.ІЩЕНКО *

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ

Розглядається образ великого київського князя Володимира Всеволодовича в українській історичній пам'яті з початку XVII ст. до нашого часу. Простежуються шляхи розвитку уявлень про цю історичну постать та їх вплив на процеси національно-культурної самоідентифікації українців.

Ключові слова: Володимир Мономах, історична пам'ять, міф, Русь, національна ідентичність.

Володимир Мономах – одна з найбільш відомих і яскравих постатей середньовічної Русі, що не вимагає особливої презентації. Ще давні літописці послідовно зображували його як самовідданого борця за Руську землю, її захисника від зовнішніх ворогів і внутрішніх міжкнязівських чвар. Він, кажучи словами книжника, «просвети Рускую землю, акы солнце луча пушая, его же слухъ проидизе по всимъ странамъ, наипаче же бе страшень поганымъ, братолюбечь и нищелюбечь и добрыи страдалецъ за Русскую землю»¹. Таким могутнім і справедливим правителем Мономах і ввійшов в історичну пам'ять східних слов'ян.

Постать князя по суті перетворилася на міф, і початок цьому процесу було покладено ще сучасниками Мономаха, причому найактивнішим його творцем був він сам². Говорячи про міфологізацію образу правителя або міф про нього, слід спершу відмежуватися від вульгарного протиставлення міфу реальності, оскільки міф сам – принаймні для тих, хто є носієм міфологічної свідомості – постає у вигляді «повністю об'єктивної реальності»³. Про це багато писали такі визнані фахівці в галузі дослідження міфології, як О.Лосев, М.Стеблін-Каменський, Ю.Лотман, Р.Барт, М.Еліаде та ін. Найбільш продуктивним у цьому зв'язку видається семіотичний підхід, котрий трактує міф вторинною моделюючою системою, свого роду надбудовою над мовою як первинною знаковою системою, відповідно вплив міфу виявляється в тому, що він істотно деформує вихідну семантику мови та підміняє її новим змістом. «Мова, – писав Р.Барт, – надає міфу, так би мовити, пористого смислу, який здатен легко набрякнути міфом, що просочився в нього»⁴. Такий підхід дозволяє зрозуміти, яким чином за вербальним вираженням в історичну міфологію потрапляли

* *Іщенко Олександр Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та соціальних технологій Новочеркаського інженерно-меліоративного інституту Донського державного аграрного університету (Новочеркаськ, Російська Федерація)
E-mail: ischenko-2010@mail.ru*

¹ *Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.2. – Москва, 1962. – Стб.289.*

² *Див.: Іщенко А.С. Владимир Мономах в русском общественно-историческом сознании: мифологический образ и историческая реальность. – Ростов-на-Дону, 2014.*

³ *Стеблин-Каменский М.И. Миф. – Ленинград, 1976. – С.9.*

⁴ *Барт Р. Мифологии / Пер. с фр., вступ. ст. и комм. С.Зенкина. – Москва, 2010. – С.293.*

нові значення, підмінюючи вже існуючі. Вплив саме такого процесу позначився на формуванні образу Володимира Мономаха.

Міф про нього, остаточно сформувавшись приблизно до середини XIII ст.⁵, пізніше зазнав суттєвої еволюції: в епоху утворення Московського царства Мономах перетворився із грози степовиків, гаранта справедливості, захисника пригноблених на династичний символ та уособлення єдиноподержавності. Багато у чому в рамках цієї ж міфологеми славнозвісний князь сприймався й в українських землях. Вивчення Русі, як зазначав В.Ричка, здійснювалося тут у руслі «загальноросійської» історичної схеми, «на основі династичного принципу, виробленого московськими книжниками-історіографами та прийнятого офіційною російською історіографією»⁶.

У першій половині XVII ст. в українській суспільно-політичній думці відбувалося пробудження інтересу до київського минулого. Ці «пригадування Русі», за спостереженням того ж В.Рички, «були зумовлені, насамперед, інтелектуальними викликами унії, що й пробудило інтерес освічених верств українства до пошуків старокиївських коренів культури та православної віри»⁷. Вочевидь тому Густинський літопис, складений, імовірно, Захарією Копистенським між 1623–1627 рр.⁸, демонструє підвищений інтерес до такої славної сторінки далекого минулого, як напади київських князів на Візантію⁹. У ряді цих виправ виділяється відсутня в ранньому літописанні, але відома з пам'яток московської книжності кінця XV – початку XVI ст. розповідь про похід Володимира Мономаха й отримання ним від візантійського імператора знаків царської влади. За свідченням Густинського літопису, Володимир приймає рішення

⁵ Підтвердженням цього слугує «Слово про погибель Руської землі», видатна пам'ятка літератури того часу, в якій гіперболізований образ Мономаха постає еталоном державної величі (див.: *Бегунов Ю.К.* Памятник русской литературы XIII в. «Слово о погибели Русской земли». – Москва; Ленинград, 1965. – С.98–105; *Іщенко А.С.* Владимир Мономах в русском общественно-историческом сознании... – С.88–94).

⁶ *Ричка В.М.* Києво-руська спадщина в російській та українській історіографії XIX ст. // Український історичний журнал. – 2011. – №2. – С.145; *Його ж.* Володимир Святий в історичній пам'яті. – К., 2012. – С.195–196.

⁷ *Ричка В.М.* Пригадування Русі (осмислення спадщини св. Володимира в українській суспільно-політичній думці XVII ст.) // Український історичний журнал. – 2012. – №1. – С.29; *Його ж.* «...И просвѣти ю крещенѣм святѣм» (Християнізація Київської Русі). – К., 2013. – С.179. У післяунійні роки при цьому відзначався не тільки підвищений інтерес до хрещення Русі, а й спроби українських князівських родів зафіксувати свою старовину, зв'язок із династією Рюриковичів, від якої вони нібито походили. У числі своїх предків Володимира Мономаха вшановували, зокрема, князі Острозькі – найбагатший і найвпливовіший княжий дім того часу (див.: *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст.: Волинь і Центральна Україна. – К., 2008. – С.83–84, 92; *Її ж.* Дзеркала ідентичності: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII ст. – К., 2012. – С.15–17, 171–175, 191–192, 297–299). Перевага, утім, надавалася не Мономахові, а його прадідові – Володимирові Великому, з яким себе порівнював і сам чільний представник роду князь Костянтин (у хрещенні Василь) Костянтинович Острозький (1526–1608 рр.) (див.: *Ричка В.М.* Володимир Святий в історичній пам'яті. – С.121–123).

⁸ *Марченко М.І.* Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). – К., 1959. – С.35; *Макарчук С.* Писемні джерела з історії України: Курс лекцій. – Л., 1999. – С. 131; *Толочко О.П.* Текстологічні спостереження над збірниками, що містять Густинський літопис (до питання про реконструкцію архетипу) // Український археографічний щорічник. – Вип.3/4. – К., 1999. – С.161–163.

⁹ Про історичне значення походів київських князів на Візантію та їх осмислення в історичній пам'яті див.: *Ричка В.М.* Візантійські походи київських князів в історичній пам'яті східного слов'янства // Український історичний журнал. – 2012. – №4. – С.4–20.

про виправу «во Греческую землю», наслідуючи своїх попередників – князів Олега, Ігоря, Святослава та Володимира Святославича, щоб «славу роду нашому добыти»¹⁰. Далі князя було вінчано славнозвісними реґаліями, що їх надіслав візантійський імператор: «Отселе Владымеръ Мономах царемъ Рускимъ нарицашеся». Причому, «сим же венцемъ Мономаховым, – зауважував автор, – и доньне царе Московские венчаны бывають»¹¹. Особливість оповіді Густинського літопису, порівняно з конструкціями московських книжників, полягає лише у заміні імені імператора Константина Мономаха на Алексія Комніна, який, окрім дарів, посилав київському князеві грамоту¹². Однак для українського книжника головним було, напевно, не стільки набуття Володимиром Мономахом царського вінця, скільки сам факт його походу на Візантію як переконливе свідчення могутності¹³.

Значний вплив на зображення Мономаха українськими книжниками XVII ст. чинила водночас польська традиція й особливо «Хроніка» М.Стрийковського (1582 р.), до якої чи не найбільше зверталися, у тому числі для запозичення відомостей про історію Київської держави¹⁴. Значний вплив цього твору простежується, зокрема, у складеній 1672–1674 рр. «Хроніці» ігумена Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря Ф.Софоновича¹⁵. Якщо в давньоруських літописах головними позитивними рисами Мономаха вважалося його «христоролюбие», «благодарность», а потім уже боротьба проти половців, то Ф.Софонович ставив на перший план інші заслуги князя: «Той Владимир Мономах Русь, утравленую и незгодами и войнами междусобными сынов Владимеровых разорваную, своїм разумом и мужеством въедино злучил и в монархию албо самодержество по-старому привел»¹⁶. Як бачимо, пріоритет тут надавався успіхам князя у боротьбі з усобицями, зміцненню ним держави. При цьому, як і у М.Стрийковського, Ф.Софонович передав іншу версію походження царських реґалій нащадків Мономаха – великих князів

¹⁰ Густинская летопись // ПСРЛ. – Т.40. – Санкт-Петербург, 2003. – С.74.

¹¹ Там же. – С.75.

¹² Вона, за спостереженням І.Жданова, являє собою переробку того наказу, який за іншими переказами був даний Константином Мономахом послам, відправленим у Київ (див.: *Жданов И.* Русский былевой эпос: Исследования и материалы: I–V. – Санкт-Петербург, 1895. – С.74).

¹³ Цю ж могутність Володимира Мономаха і його заслуги в боротьбі з зовнішніми ворогами поряд з його грецьким походженням виділено, до речі, у княжому поминальнику, що входить до складу «Киево-Печерського патерика» за редакцією архімандрита київського Печерського монастиря Йосипа Тризни (1647–1656 рр.). Так, за повідомленням, що сягає Галицько-Волинського й, імовірно, Густинського літописів, Мономах «бысть страшен сопротивным, загна половцы за Обезы, Великого Дону воду пил шеломом золотым. Родися от царицы грекени Манамахи и наречен бысть Владимир Манамах, бе бо за Всеволодом дщи греческого царя Константина Манамаха» (див.: *Кучкин В.А.* Княжеский помянник в составе Киево-Печерского патерика Иосифа Тризны // Древнейшие государства Восточной Европы: Материалы и исследования: 1995 год. – Москва, 1997. – С.223).

¹⁴ Див.: *Воек Р.* Ruś w Kronice Macieja Strykowskiego // *Mediaevalia Ucrainica*: Ментальність та історія ідей. – Т. V. – К., 1992. – С.57–67. Пор.: *Рогов А.И.* Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрийковский и его хроника). – Москва, 1966.

¹⁵ Детальніше про джерела, використані Ф.Софоновичем, та його історичні погляди див.: *Мицик Ю.А.* Історія Київської Русі у висвітленні українського хроніста XVII ст. Феодосія Софоновича // Київська Русь: культура традиції: Зб. наук. праць. – К., 1982. – С.103–109; *Мицик Ю.А., Кравченко В.М.* Передмова // *Софонович Ф.* Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992. – С.21–31.

¹⁶ *Софонович Ф.* Кройніка о Русі // Там само. – С.85.

московських, на противагу тій, що була відома з пам'яток московської книжності та Густинського літопису. Так, відповідно до «Хроніки», вінець і барми Володимир Мономах здобув не в результаті походу на Візантію, а здолавши під час такого ж легендарного¹⁷ взяття ним Кафи в єдиноборстві «гетмана ихъ, старосту кафского», чим, між іншим, пояснювалось і прозвання його Мономахом¹⁸. Подібна версія походження московських регалій, як показав О.Рогов, прищувала їх значення: позбавляла їх ролі символу спадкоємності Візантії – другого Риму¹⁹.

Погляд на Володимира Мономаха як «первовенчанного царя киевского», котрий «междоусобие всякое в российских князех усмири и в самодержавие приведе», було закріплено в першому друкованому творі зі східнослов'янської історії – «Синописі», складеному в Києві у середині 1670-х рр., за 20 років після переходу Лівобережної України під владу московського царя. Ця праця, авторство якої приписують професорові Києво-Могилянської академії, пізніше архімандритові Печерського монастиря Інокентієві Гізелю (до речі, написана, на відміну від «Хроніки» Ф.Софоновича, не староукраїнською, а мовою, близькою до церковнослов'янської), набула широкої популярності не тільки в українських землях, а й у Росії. Весь арсенал теорій про славне київське минуле використовувався тут в інтересах російського самодержця – нового правителя Києва²⁰. При цьому в ньому було поєднано обидві версії набуття Володимиром Мономахом царських регалій. Оповідь про його перемогу під час походу проти Кафи над генуезьким воєначальником робила акцент на походженні прізвиська князя, що тлумачилось як «самоборец, или изрядный на средине воинской победоносец», а виклад про його виправу на столицю Візантії та надсилання йому імператором царського вінця мала б показати «откуда российский самодержцы венец царский на себе носить начаше»²¹. Керуючись концепцією про споконвічність самодержавства на Русі й тотожність останньої з Московським царством, автор «Синописа», тим самим, робив свій вагомий внесок у створення російського міфу про «київську спадщину»²².

¹⁷ Див.: *Жданов И.* Русский былевой эпос... – С.119–121.

¹⁸ *Софонович Ф.* Кройніка о Русі. – С.85.

¹⁹ *Рогов А.И.* Русско-польские культурные связи... – С.94.

²⁰ *Шевченко І.* Багатоликий світ Петра Могили // *Його ж.* Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII ст. / Пер. з англ. – Л., 2001. – С.195. Пор.: *Затиллюк Я.В.* Давньоруська історія на службі у київських церковних ієрархів середини – другої половини XVII ст.: політична риторика та статус митрополії // Український історичний журнал. – 2012. – №6. – С.53–55. Про історичну концепцію «Синописису» див.: *Еремін І.П.* К истории общественной мысли на Украине второй половины XVII в. // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т.10. – Москва; Ленинград, 1954. – С.212–222; *Пешич С.Л.* «Синописис» как историческое произведение // Там же. – Т.15. – Москва; Ленинград, 1958. – С.284–298; *Марченко М.І.* Українська історіографія... – С.59–63; *Джирардо Д.* «Русское» настоящее и прошедшее в творчестве Иннокентия Гизеля // *Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей.* – Т.1. – К., 1992. – С.92–103; *Мицик Ю.* Київський «Синописис» як підручник з історії Руси-України // Проблеми дидактики історії: Зб. наук. праць. – Вип.2. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С.75–78.

²¹ Синопис, или Сокращенная история, собранная от разных авторов. – Санкт-Петербург, 1718. Цит. за: Великий князь Владимир Мономах / Изд. подг. А.Ю.Карпов. – Москва, 2006. – С.268.

²² *Кінан Е.* Російські міфи про київську спадщину // *Його ж.* Російські історичні міфи. – К., 2003. – С.33.

Цей «промосковський» образ Володимира Мономаха як самодержця та першого російського царя продовжував існувати та відтворюватися в українській суспільно-історичній думці й надалі, незважаючи на свою очевидну анахроністичність²³. Навіть для автора такого знакового тексту модерної української історії, як «Історія русів»²⁴, опублікованого в 1840-х рр., а до цього десятиліттями тиражованого у численних рукописних копіях, Володимир Мономах визначний насамперед тим, що був «визнаний від Грецької імперії царем руським і отримав на то дідівську (імператора Константина Мономаха – *О.І.*) корону зі всіма іншими царськими регаліями»²⁵. Однак у світлі засадничої тези цього наративу («бо відомо, що перше ми були те, що тепер московці: правління, первенство і сама назва Руси перейшла до них від нас»²⁶) Володимир Мономах постає видатним героєм не російської, а української історії. Утім, слід зауважити, що Київська Русь та її князі займали, за словами О.Толочка, «далекі маргінеси на карті історичної свідомості» автора «Історії русів»²⁷, тому говорити про українізацію ним Володимира Мономаха було б завчасно.

Таким чином, із пробудженням інтересу до київського минулого на початку XVII ст. хоч трохи серйозних апеляцій до образу Володимира Мономаха в українських історичних працях ми не зустрічаємо. Постає князя, будучи монополізованою московськими книжниками, для української національної самосвідомості виявилася практично незатребуваною. Не випадково у того ж Ф.Софоновича він асоціювався з образом московського царя Івана Васильовича, якого автор називав монархом «найщасливіший по Владимире Мономасе»²⁸, а в головних козацьких літописах (Самовидця, Г.Граб'янки, С.Величка) згадки про Володимира Мономаха взагалі відсутні.

Причини такої «байдужості» українських книжників до постаті князя, невикористання її у процесі пошуку витоків національних традицій та коренів ідентичності пов'язані, очевидно, не тільки з монополізацією з боку московських книжників, а й з особливостями розвитку власне українського історієписання, що нерозривно пов'язувало своє минуле з історією козацтва²⁹. У працях сучасних дослідників показано, що українське духівництво не створило для козацької старшини міфологічного родоводу, котрий з'єднував би їх із Рюриковичами, через що «нова еліта не могла представляти своє панування як

²³ Ім'я візантійського імператора Константина Мономаха в оповіді про набуття Володимиром Мономахом царських регалій у «Синописі» було замінено на Алексія Комніна – сучасника князя. Демонструючи критичне ставлення до джерел, відтворюючи міф про Володимира Мономаха, «Синопис», тим самим, служив руйнуванню цього міфу (див.: *Ищенко А.С.* Владимир Мономах в русском общественно-историческом сознании. – С.122).

²⁴ Про її значення для формування національної української ідентичності див.: *Плохий С.* Козацький міф: Історія та націєтворення в епоху імперій. – К., 2013.

²⁵ *История Русов или Малой России / Сочинение Г.Конискаго, архиепископа белорусскаго.* – Москва, 1846. – С.4.

²⁶ Там же. – С.204; *Когут З.* Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К., 2004. – С.195.

²⁷ *Толочко А.П.* Киевская Русь и Малороссия в XIX веке. – К., 2012. – С.148. Пор.: *Ричка В.* Тема киево-руської спадщини в «Історії Русів» // Україна кризь віки: Зб. наук. праць на пошану академіка НАН України проф. Валерія Смоля. – К., 2010. – С.857–862.

²⁸ *Софонович Ф.* Кроїніка о Русі. – С.185.

²⁹ *Толочко А.П.* Киевская Русь и Малороссия в XIX веке. – С.137, 144–147.

пряме спадкове продовження володарювання київських князів»³⁰. Провідники української козацької держави поверхово успадкували віру у харизму нащадків київської династії князів-воїнів³¹.

Зміни у ставленні до постаті Володимира Мономаха в українській суспільно-історичній свідомості розпочалися у другій половині XIX ст., після нового «відкриття» «Київської Русі» (Малоросії)³². У тому столітті в Україні, як і по всій Європі, відбувалося «національне пробудження», одним із результатів котрого стало формування національної історіографії, покликаної показати, що Україна, як зазначав З.Когут, «має власну історію з прадавнім корінням і що ця історія є окремою та безперервною»³³. Довести ж «стародавність коренів» означало пов'язати українську історію з Київською державою. Одну з перших спроб «українізації» князя у цьому зв'язку зробив відомий історик, представник «федералістської школи» М.Костомаров, що виступав, як і Т.Шевченко, чільним представником українського національного руху³⁴. Отже за його переконанням, озвученим у статті 1863 р., цей давньоруський князь – «людина-борець федеративного начала в нашій історії», був ідеальним історичним прикладом для народу. Епоха, яку він «собою створив, залишила моральне враження, що сприяло збереженню зв'язку та громадянськості посеред внутрішніх і зовнішніх збурень, від яких здригалась земля руська». Б.Хмельницький, як стверджував історик, підхопив з його рук «знамено древнього федеративного начала, уже не тільки підновленого єдиновладдям, а й готового зникнути у спогаді народному. Богдан Хмельницький нагадав про нього і вказав, що воно ще може ожити в народі й інших формах, за інших уявлень»³⁵. Славнозвісного гетьмана було визнано, тим самим, прямим спадкоємцем Володимира Мономаха, котрий висувався як герой українського (а не російського) народу, один із символів його консолідації. Як правитель, що дійсно у важкий час внутрішніх негараздів та зовнішньої агресії зумів згуртувати руські землі, Володимир Мономах якнайкраще підходив на цю роль. Український міф про нього формувався, таким чином, у значенні, близькому до первісного, тобто тому, як себе позиціонував сам Мономах³⁶. При цьому слід

³⁰ Козацькі автори, як зауважував С.Величенко, «тільки докладніше обробили ідею про те, що їхні давні предки збройно служили Рюриковичам і Гедеміновичам на підставі добровільних договорних контрактів» (див.: *Величенко С.* Володарі і козаки: замітки до проблеми історичної легітимності і тягlosti в українській історіографії XVII–XVIII ст. // *Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей.* – Т.1. – С.120; пор.: *Когут З.* Коріння ідентичности. – С.194).

³¹ *Ричка В.М.* Пригадування Русі... – С.39; *Його ж.* Спадщина Володимира Мономаха // *Український історичний журнал.* – 2013. – №3. – С.98.

³² Див.: *Толочко А.П.* Киевская Русь и Малороссия в XIX веке.

³³ *Когут З.* Коріння ідентичности. – С.187.

³⁴ *Каппелер А.* Мала історія України / Пер. з нім. – К., 2007. – С.99–105, 113; *История Украины: научно-популярные очерки / Под ред. В.А.Смолия.* – Москва, 2008. – С.370–372, 386–393.

³⁵ *Костомаров Н.И.* Князь Владимир Мономах и козак Богдан Хмельницкий // *Его же. Казаки.* – Москва, 1995. – С.386–387. За спостереженнями Ю.Пінчука, саме образ гетьмана Б.Хмельницького, а з князів – Володимира Мономаха найточніше накладалися «на костомаровську концепцію про місце народу і особи в історії» (див.: *Пінчук Ю.А.* Постаць Богдана Хмельницького в публіцистиці М.Костомарова // *Український історичний журнал.* – 1994. – №5. – С.142).

³⁶ Про конструювання Володимиром Мономахом власного міфу лідерства див.: *Іщенко А.С.* Владимир Мономах в русском общественно-историческом сознании... – С.34–46, 58–69. У російській суспільно-історичній свідомості, на відміну від української, навпаки, превалує монархічний

зазначити, що М.Костомаров зовсім не був його апологетом. У своєму есе про князя він, поряд із заслугами Мономаха, відзначав і його недобрі вчинки³⁷.

Далеким від апологетики Володимира Мономаха був і М.Грушевський, котрий розглядав історію Русі з націоналістичних позицій як історичну основу тільки українського народу³⁸. Проте відсутність апологетики ще не означає, що М.Грушевський створив реалістичний образ князя. Для нього Мономах – це, насамперед, політик. Так, визнаючи заслуги правителя у справі зміцнення держави, історик наполягав, що Володимир був «не стільки братолюбцем і добрим страждальцем за руську землю, скільки політиком, обережним, розсудливим, який лавірував поміж сучасних політичних відносин та був поступливим там, де відчував серйозні перешкоди, серйозну боротьбу»³⁹. У такій оцінці діяльності Мономаха на перший погляд помітне прагнення відійти від міфологізації князя. Однак це не так. Сенс цих слів стає яснішим, якщо поглянути на біографію самого М.Грушевського. Будучи не тільки істориком, а й політиком⁴⁰, вершиною кар'єри якого стала посада голови Центральної Ради, він, по суті, описував риси політичного лідера, котрий потрібен сучасній йому Україні. Мономах із цього пункту бачення для нього – історичне дзеркало. При цьому, якщо М.Костомаров зробив лише спробу «українізації», то М.Грушевський, автор концепції історії «України-Руси», уже однозначно розумів князя як видатного діяча національної минувшини. Проте втіленням «національного типу» Володимир Мономах для українців не став. В основу української національної самосвідомості було покладено козацький міф⁴¹.

Навіть не потрапивши до першого ряду історичних постатей ідентифікації, Володимир Мономах посів у когорті видатних героїв української історії далеко не останнє місце. Після праць М.Грушевського Київська Русь, котра досі загалом усе ще перебувала на периферії історичної та культурної пам'яті українців⁴², зайняла в ній більш стійке місце, ставши невід'ємною частиною національної історії. «Присвоєння» киево-руського минулого, уже давно та міцно «освоєного» іншою історіографічною традицією – російською, нерідко при цьому супроводжувалося використанням сучасної державної термінології,

міф про Мономаха, що бере свій початок від пам'ятки московської публіцистики початку XVI ст. «Сказання про князів владимирських».

³⁷ Див.: *Костомаров Н.И.* Князь Владимир Мономах // *Его же.* Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей: В 3 т. – Т.1. – Ростов-на-Дону, 1995. – С.45–75.

³⁸ *Свердлов М.Б.* Общественный строй Древней Руси в русской исторической науке XVIII–XX вв. – Санкт-Петербург, 1996. – С.149. Про М.Грушевського як творця «довгої» історії України, що розглядав Київську Русь як безумовну частину історичного досвіду українців, див.: *Толочко А.П.* Киевская Русь и Малороссия в XIX веке.

³⁹ *Грушевский М.С.* Вольнский вопрос 1097–1102 г. (окончание) // *Киевская старина.* – 1891. – №5. – С.270–271. Загальну оцінку М.Грушевським політики Володимира Мономаха див.: *Грушевский М.С.* Очерк истории украинского народа. – Санкт-Петербург, 1906. – С.87–88. Також див.: *Его же.* Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV ст. – К., 1891. – С.130–134; *Грушевский М.С.* Історія України-Руси. – Т.П. – Л., 1905. – С.81–120.

⁴⁰ Про М.Грушевського як історика та політика див.: *Плохий С.* Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського. – К., 2011.

⁴¹ *Історія України...* – С.372. Пор.: *Ричка В.М.* Києво-руська спадщина... – С.156; *Його же.* Володимир Святий в історичній пам'яті. – С.7, 195–200. Див. також: *Плохий С.* Козацький міф: Історія та націєтворення в епоху імперій. – К., 2013.

⁴² Див.: *Толочко А.П.* Киевская Русь и Малороссия в XIX веке. – С.45.

зокрема заміною назви «Київська Русь» («Давня Русь», «Русь») на «Україна»⁴³. Що ж до Мономаха, то його представляли зазвичай як ідеал правителя, захисника цілісності української держави⁴⁴.

Заслуги Володимира Мономаха у справі об'єднання Русі та в боротьбі з половцями, які загрожували державі, приваблювали не лише істориків, а й письменників, діячів культури. Утім, у цьому середовищі інтерес до постаті князя не був настільки великим. Незважаючи на деякий сплеск у середині ХІХ – на початку ХХ ст. серед українських інтелектуалів, зокрема Галичини, інтересу до давньоруського минулого⁴⁵, образ Володимира Мономаха залишався на маргінесах літературної творчості. Так, на теми киево-руського минулого, не рахуючи декількох популярних праць з історії Русі та видань або перекладів «Повчання» Володимира Мономаха⁴⁶, знаходимо лише поеми І.Франка («Ор і Сирчан») та М.Вороного («Євшан-зілля»), що являли собою переробки знаменитої легенди, уміщеної в Галицько-Волинському літопису під 1201 р.⁴⁷

Дещо привабливішою постать Володимира Мономаха стала в пореволюційний час, коли з падінням російського самодержавства український національний рух отримав новий імпульс⁴⁸. Захоплений ідеєю національного відродження, до образу князя звернувся П.Филипович, поезія якого з цього часу набула українського колориту. Не випадково, за словами В.Державіна,

⁴³ Зауважимо при цьому, що М.Грушевський, на відміну від своїх послідовників у справі українізації давньоруського минулого, таких вільностей, зазвичай, не дозволяв. У нього цілком коректно: «Русь», «Руська земля», «Руська держава». Слід зазначити й те, що його наступники тут аж ніяк не були винахідниками. Використання сучасної авторів державної термінології для опису далекого минулого – характерне для багатьох «національних» історій. Активно такою термінологією послуговувався, наприклад, М.Карамзін, замість визначення «Київська Русь» нерідко надаючи перевагу «Росії». Подібна авторська манера створювала враження безперервності національної історії від середніх віків і до часу її автора, сприяла актуалізації минулого (див.: Шенк Ф.Б. Александр Невский в русской культурной памяти: Святой, правитель, национальный герой (1263–2000). – Москва, 2007. – С.179–180). Історія України розглядалася, тим самим, як безперервний процес від найдавніших часів до сучасності.

⁴⁴ Див., напр.: Аркас М. Історія України-Русі. – Краків, 1912. – С.52–57; Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. ред. Ф.П.Шевченко, Б.З.Якимович. – Л., 1990. – С.61–64; Дорошенко Д. Нарис історії України в 2 т. – Т.І (до половини ХІІ ст.). – К., 1992. – С.58; Його ж. Історія України з малюнками для школи й родини. – Нью-Йорк, 1957. – С.44–45; Велика історія України: У 2 т. – Т.І / Передм. І.П.Крип'якевича; зладив М.Голубець. – К., 1993. – С.162–165; Антонович Д.М. Історія України. – Т.1 (княжа доба). – Прага, 1941. – С.36–37.

⁴⁵ Цей інтерес був, очевидно, пов'язаний з явищем, що отримало в історіографії назву «українського національного відродження» (див.: Історія України... – С.370–371). Про інтерес українських письменників того часу до киево-російського минулого див.: Ричка В.М. Киево-руська спадщина... – С.156–158; Його ж. Володимир Святий в історичній пам'яті. – С.196–198.

⁴⁶ Левицький І. Історія Русі в 4-х вип. – Л., 1878–1881; Свенцицкий И.С. Поучение Владимира Мономаха детям. – Л., 1902.

⁴⁷ Якщо І.Франко слідував літописові, лише насичуючи монологи героїв, то М.Вороний трохи змінив сюжет, ведучи мову не про вигнання Мономахом «в Обезь» половецького хана Отрока, а про полонення ним під час одного з половецьких походів ханського сина, оточеного в полоні пошаною й розкошами (див.: Франко І. Ор і Сирчан // Його ж. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т.5: Поезія. – К., 1976. – С.310–322; Вороний М. Євшан-зілля // Дніпрова хвиля. – К., 1990. – С.471–472).

⁴⁸ Див.: Верстюк В.Ф. Революція 1917–1920 рр. і українсько-російські відносини // Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Україна і Росія в історичній регресиві: Українські проекти в Російській імперії. – К., 2004. – С.412 та ін.; Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. – К., 1996 [Електронний ресурс]: http://history.franko.ua/gryc_content.htm

його «Мономах» «гідний бути відомим кожному національно-свідомому українцеві»⁴⁹. Наведемо характерний уривок твору:

«Бичача шия,
Мов камінь крик.
Не Візантія –
До степу звик.
Залізна шкіра,
Серце тверде –
На роги звіра
Не попаде.
О Мономаше!
Ти не навчай,
Що щастя наше –
Покора й рай.
Зійдуть на попіл
Бліді ченці,
А спис і сокол
В твоїй руці!
Грималь відвага
На всі віки –
Той крик варяга,
Той стиск руки!»⁵⁰.

Як бачимо, автор оспіває відвагу князя, доля якого, на його думку, – реалізувати потенціал воїна й мисливця, а не вчити рабській покірності. Перед нами – «найімпозантніше [...] прославлення героїчної величі княжо-київської Русі-України і варязько-нордичних первнів української державності»⁵¹.

Незважаючи на це, у радянській Україні такий образ Володимира Мономаха виявився незатребуваним. Він не вписувався в новий історичний наратив і не вкладався в більшовицьку концепцію колективної ідентичності⁵². Інша справа – середовище української еміграції, твори тих діячів культури, які, не визнаючи радянський режим, змушені були виїхати за кордон⁵³.

⁴⁹ Державін В. Великий поет-мислитель // Філіпович П. Поезії. – Мюнхен, 1957. – С.18.

⁵⁰ Філіпович П. Мономах // Його ж. Поезії. – С.85–86 (уперше цей вірш, який було переведено українською еміграцією, опубліковано в авторській збірці віршів «Простір», виданій 1925 р. в Києві).

⁵¹ Державін В. Великий поет-мислитель.

⁵² Див.: Ищенко А.С. Владимир Мономах в русском общественно-историческом сознании... – С.157–158. Пор.: Шенк Ф.Б. Александр Невский в русской культурной памяти... – С.236–245. Після сталінського «великого відступу» до традиційних суспільних і культурних цінностей у середині 1930-х рр. та, як наслідок, «реабілітації» видатних осіб минулого, Володимир Мономах виявився одним із загальноросійських героїв, проте не потрапив до першого ряду фігур ідентифікації. Про репрезентації минулого в українській науці та культурі радянського часу див.: Скульчик С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. – К., 2008.

⁵³ Інтерес української еміграції (як і будь-якої іншої) до славного минулого не випадковий. Для людей, котрі вимушено опинилися далеко від рідної країни, образи минулого «служили соціальними, просторовими й тимчасовими орієнтирами, адже вони містили у собі уявлення про втрачену Батьківщину. Утеча в минуле мала не тільки виліковувати душу, а й пробуджувати почуття національної гордості». При цьому «на перший план виходив культ видатних історичних діячів», чії образи ставали свого роду «ідеальними типами», покликаними служити моральним прикладом для сучасників (див.: Ковалев М.В. Историческая память и идентичность российской эмиграции 1920–1930-х гг.: Очерки. – Саратов, 2013. – С.13). Сказане повною мірою має

У вірші Олександра Олеся (О.Кандиби) «Володимир Мономах», уперше опублікованому в поетичній збірці «Минуле України в піснях: Княжі часи» (написана 1920 р. в еміграції, видана за десять років у Львові), володар постає ідеалом діяльного правителя:

«Простий, сміливий, ласкавий
 І бувалий у боях.
 Змалку ще до праці звик він,
 До походів, до негод,
 Знав він голод, знав він лихо,
 Знав державу і народ.
 Турбувався за убогих,
 Заступався за селян
 І карав того, хто навіть
 Тільки пройде через лан.
 Закликав усіх до себе,
 Хто стрівався на шляху:
 “Гості ширять добру славу,
 Але ширять і лиху”.
 Рано вдосвіта устав він,
 Все оглянув, обійшов,
 Допоміг в саду копати,
 Трошки дрова поколов».

Князь сам виконував судові функції, а у вільний час любив полювати:

«Суд відправив – не поснідав, –
 На нараду зве старшин.
 Йде до його і боярин,
 І убогий селянин.
 А коли в краю все тихо
 І лихе ніщо не жде,
 Мономах за лук, за стріли
 І у ліс на лови йде».

Оспівував О.Олесь також військові чесноти Володимира:

«І вояк він був хоробрий:
 Сам він військо вів на бій,
 Завжди спав з мечем при боці
 І в одежі бойовій»⁵⁴.

Така характеристика, як неважко помітити, багато у чому перегукується з «Повчанням» Володимира Мономаха, тобто знову-таки з його власним міфом.

відношення до появи у середовищі української діаспори ряду поетичних творів, присвячених Володимирові Мономаху.

⁵⁴ Олесь О. Володимир Мономах // *Його жс*. Твори: У 2 т. / Упор., авт. передм. та прим. Р.П.Радишевський. – Т.1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. – К., 1990. – С.366–367. Образ князя присутній і в іншому вірші поета – «Половці і Отрок», написаному за відомим сюжетом Галицько-Волинського літопису про перемогу Володимира Мономаха над половецькими ханами Отроком і Сирчаном (див.: Там само. – С.367–369).

Не менш виразний та яскравий образ Мономаха закарбував у своїй «пісні» Ю.Шкрумеляк:

«По незгодах між братами
 Ти заблис, як зірка ясна:
 Бо за тебе Україна
 Процвітала горда, щасна.
 Добрий, чесний ти й розумний,
 Справедливо став судити –
 Ти сильнішим не дозволив
 Слабших кривдити й гнобити.
 Міцно владою держав ти
 Пребагату Україну –
 І на ворога водив ти
 Свою сміливу дружину».

І далі, відзначаючи велику популярність Володимира Мономаха в народі за його ратні заслуги в боротьбі з половцями, поет стверджував:

«Ти князів до згоди кликав,
 Як дітей та рідна мати: –
 Знайте всі, що тільки згода
 Може тривко будувати!
 Ти на смертному вже ложі
 Дітям дав свої науки, –
 Довго тим наш край держався,
 Що створили твої руки!»⁵⁵.

Ю.Шкрумеляк акцентував увагу на ролі Володимира Мономаха у припиненні міжусобиць, підкреслював його значні заслуги в розвитку української держави та збереженні її цілісності. Як і О.Олесь, він не тільки ідеалізував Мономаха, але й робив свій внесок у формування українського національного міфу, одним з уособлень котрого поставав київський правитель.

Став Володимир Мономах і героєм історичних романів, що вийшли з-під пера українських авторів. Типовим прикладом радянської романістики про князя, яка, утім, була доволі слабкою, може служити твір П.Загребельного «Первоміст» (1972 р.), сюжет якого відштовхується від повідомлення літопису під 1115 р. про будівництво Володимиром Мономахом мосту через Дніпро. Спираючись на марксистсько-ленінську ідеологію, повною мірою поділяючи її⁵⁶, автор веде мову не стільки про Володимира Мономаха, «мужа велемудрого, з малих років навчаного мовам і премудростям», скільки про безвісних будівничих мосту та їхніх нащадків, які його охороняли – «мостищан»⁵⁷. Зовсім інша

⁵⁵ Історія України для дітей. – Ч.1: Київське князівство. – Нью-Йорк, 1962. – С.46.

⁵⁶ П.Загребельний був членом КППС і всі його романи, присвячені добі Київської Русі, а окрім «Першомосту» це «Диво» (1968 р.) і «Смерть у Києві» (1973 р.), відрізнялися підкресленою «соціально-класовою» спрямованістю. Їх високу оцінку порівняно з творами авторів, котрі дозволяли «відхилення» від цієї лінії, див.: *Оскоцкий В.Д.* Роман и история (Традиции и новаторство советского исторического романа). – Москва, 1980. – С.119–127.

⁵⁷ *Загребельный П.А.* Первомост // *Его же.* Евпраксия. Первомост: Романы. – Москва, 1981. – С.354–355, 358.

справа – роман В.Кулаковського, котрий вийшов друком уже в незалежній Україні. Композиційно твір побудовано на спогадах Мономаха про своє життя, коли на схилі років він пише «Повчання дітям». Відтворений тут образ князя – це образ мужнього воїна, справедливого, сильного й мудрого правителя, який у все вникає, усе робить сам. На відміну від інших володарів, «він не про себе думає, а про Русь, а Русь – це й боярин, і смерд, і холоп»⁵⁸. Примітно, що велику увагу В.Кулаковський приділив князюванню Володимира Мономаха в Києві. Цей період його життя показано автором як найбільш значущий:

«І Русь зумів знову на ноги поставити, усьому зарубіжжю нагадати, що вона й сьогодні могутня й сильна, усіх князів змусив слухатися, половців геть від рубежів відігнав, отже – дав рідному народові змогу спокійно господарювати»⁵⁹.

Молодим рокам князя один зі своїх історичних романів присвятив О.Чувардинський, у чиєму трактуванні Володимир – філософ і богослов, «юний лицар» і захисник інтересів «трудового люду»⁶⁰. Уже в перших своїх походах він виявив себе талановитим і хоробрим полководцем, видатним дипломатом, який набув авторитету та заслужив повагу в багатьох європейських країнах⁶¹. «Його, – писав О.Чувардинський, – любили за простий і скромний одяг, щедрість до убогих, суворість до пройдисвітів та ледарів»⁶². Серед сучасників «йому не було рівних щодо миролюбності, смиренності, зібраності, палкого бажання благочестивих намірів до Господа, до людей». Мономах «ні з ким не бажав мати суперечок, а тим більше міжусобних війн. І своїх сусідів зробив своїми друзями не мечем, а дарованою Богом мудрістю та розумом»⁶³. На останніх сторінках роману Володимир постає захисником західних рубежів Русі від «зазіхань» Польщі та Чехії. У такому зображенні юного князя можна розгледіти уявлення автора про ідеал сучасного йому українського лідера й поряд із творами інших українських літераторів, які присвятили Володимирові Мономаху свої праці, чергову спробу «привласнення» образу славетного давньоруського князя, його українізацію – перетворення на фігуру колективної самоідентифікації.

Прагнення затвердити Володимира Мономаха в такій якості можна простежити й на прикладі монументального мистецтва – пам'ятників князеві, установлених у м. Прилуки та с. Любеч (обидва – Чернігівська обл.). Перший із них – це чотириметровий монумент засновникові міста (з Володимиром Мономахом пов'язано першу згадку про Прилуки⁶⁴). Його встановлено у

⁵⁸ Кулаковський В.М. Володимир Мономах: Історичний роман. – К., 1992. – С.81.

⁵⁹ Там само. – С.293.

⁶⁰ Чувардинський О.Г. Великий князь київський – Володимир Мономах: Роман. – Ніжин, 2006. – С.101–102, 110–113, 181.

⁶¹ Там само. – С.192, 213, 220.

⁶² Там само. – С.215.

⁶³ Там само. – С.216.

⁶⁴ У своєму «Повчанні» Володимир Мономах писав: «...и едучи к Прилуку городу, и сretoша ны внезапно Половечскыя князи – 8 тысяч, и хотехом с ними ради битися, но оружье бяхомь оуслали напередь на повозехъ, и внидохом в городъ». Наступного дня, зібравшись із силами, Мономах виступив проти нападників і в битві біля Білої Вежі розгромив їх, захопивши в полон

центральному парку, на території якого збереглися залишки валів старовинної фортеці. Характерно, що Володимира тут представлено не в образі полководця або державника, як, наприклад, на відомому пам'ятнику «Тисячоліття Росії» в Новгороді, а як письменника, діяча культури. Він сидить зі своїм «Повчанням» на колінах та з пером у піднятій угору руці. Без головного убору, одягнений у просту довгу сорочку та радше схожий на монаха-літописця, аніж на князя. Що ж до монумента в Любечі, то його присвячено не самому Володимирові Мономаху, а 900-річчю з'їзду князів 1097 р., організатором котрого він вважається. Пам'ятник являє собою, за словами його авторів, скульптурно-архітектурну композицію,

«в основу якої покладено фігуру літописця на мармуровому постаменті. [...] Шість горельєфних бронзових княжих портретів, поруч один з одним, об'єднують композицію вздовж периметра, підкреслюючи тим самим мету зібрання. За основу взято життєписи князів: походження, вік, учинки Давида та Олега Святославичів, Василька Ростиславича й Давида Ігоревича; а також портретні описи Володимира Мономаха та Святополка Ізяславича, які наводить В.М.Татищев»⁶⁵.

Цей монумент відкрито на Замковій горі, де стояв дитинець чернігівських князів XI–XII ст. Тут, за припущенням дослідників, у 1097 р. і відбувся князівський з'їзд. Так само, як і пам'ятник у Прилуках, меморіал цілком може бути віднесеним до місць національної пам'яті⁶⁶.

Однак знаменням останніх десятиліть стало не тільки відкриття історичних монументів, які демонструють ставлення до далекого минулого та його героїв, у нашому випадку – Володимира Мономаха, а й поява чималой кількості фальсифікатів, породжених прагненням «поліпшити» це минуле⁶⁷. Серед підробок, що нас цікавлять, покликаних, окрім іншого, вочевидь заповнити вкрай убогі збережені речові джерела, що співвідносяться з Володимиром Мономахом⁶⁸ – невелика кам'яна іконка із зазначенням

кількох половецьких князів (див.: Лаврентьевская летопись // ПСРЛ. – Т.1. – Москва; Ленинград, 1962. – Стб.248). О.Орлов відносить ці події до 1086 р. (див.: Орлов А.С. Владимир Мономах. – Москва; Ленинград, 1946. – С.145).

⁶⁵ Ершов Г.О., Павленко В.В. Проект пам'ятника 900-літтю з'їзду руських князів у м. Любечі // Любецький з'їзд князів в 1097 р. в історичній долі Київської Русі. – Чернігів, 1997. – С.215. Відповідно до опису В.Татищева, Володимир Мономах «обличчям був червоний, очі великі, волосся рудувате та кучеряве, чоло високе, борода широка, зростом не вельми великий, але міцний тілом і сильний» (див.: Татищев В.Н. История Российская: В 7 т. – Т.2. – Москва; Ленинград, 1963. – С.137).

⁶⁶ Пор.: Шенк Ф.Б. Александр Невский в русской культурной памяти. – С.445. До числа таких можуть бути зараховані й пам'ятні знаки на честь 900-річчя перемоги Володимира Мономаха над половцями 1111 р., відкриті в імовірних місцях битви у Харківській і Донецькій областях (див.: [Електронний ресурс]: <http://www.voskres.ru/info/histochka.htm>; <http://www.kp.ua/olai/y/010411/273465/>).

⁶⁷ Про основні проблеми визначення й існування фальсифікованих історичних джерел та міфотворчості див.: Фальсифікація історических источников и конструирование этнократических мифов / Отв. ред. А.Е.Петров, В.А.Шнирельман. – Москва, 2011.

⁶⁸ У науковій літературі Володимирові Мономаху атрибується золотий амулет-змійовик, який було знайдено ще 1821 р. під Черніговом (так звана «чернігівська гривня») і ряд свинцевих печаток із зображенням св. Василя Великого, на честь якого князя було охрещено, із

його християнського імені на зворотному боці («Господи, поможи рабу своєму Василю»), нібито знайдена в археологічних шарах Канівського Придніпров'я ще в 1930-х рр.⁶⁹

Утім, сучасна меморіальна культура Володимира Мономаха знайшла вираження й у ряді інших, більш традиційних, якщо можна так висловитися, формах. Його мозаїчне зображення серед інших київських князів прикрашає одне зі склепінь станції Київського метрополітену Золоті Ворота⁷⁰. На виконаному у візантійському стилі поясному портреті Володимира Мономаха представлено чоловіком середніх років із невеликою русою бородою й коротким кучерявим руським волоссям, непокритою головою та «шпаклю Мономаха» в руках. У 2002 р. Національний банк України випустив в обіг пам'ятну срібну монету з портретом князя⁷¹, а 2003 і 2013 рр. вийшли присвячені Володимирові та 900-річчю його «Статуту» поштові блоки⁷². Більше того, в ознаменування 900-річчя сходження на київський великокнязівський стіл щоденна всеукраїнська газета «День» оголосила 2013-й роком Мономаха. Пояснюючи, чому вибір припав саме на нього, автор «Дня», історик і політолог О.Палій, навів близько півтора десятка аргументів, що видають усе те ж прагнення привласнення образу давньоруського князя, його вбудування до української історичної міфології⁷³.

Однак значення пам'яті Володимира Мономаха у сучасній Україні не слід перебільшувати. Рішення згаданої столичної газети було доволі легковажним, як, власне, і публікації в ній із цього приводу. Державної ж політики пам'яті щодо Мономаха як такої не простежується⁷⁴. Згадаймо телевізійний конкурс

грецьким чи російським молитовним написом: «Печать Василия, благороднейшего архонта России, Мономаха», «Господи, помози рабу своему Василию, князя русьского» (див.: *Орлов А.С.* Владимир Мономах. – С.64–65; *История культуры Древней Руси: Домонгольский период.* – Т.2. – Москва; Ленинград, 1951. – С.444–445; *Янин В.Л., Литаврин Г.Г.* Новые материалы о происхождении Владимира Мономаха // *Историко-археологический сборник: А.В.Арциховскому к 60-летию.* – Москва, 1962. – С.204–206, 211–212; *Янин В.Л.* Актовые печати Древней Руси X–XV вв. – Т.1. – Москва, 1970. – С.16–17, 30, 68, 70, 170, 173, 251, 252; *Пуцко В.Г.* Вислая печать Владимира Мономаха // *Нумизматика и сфрагистика.* – Вып.5. – К., 1974. – С.96–99).

⁶⁹ Див.: [Електронний ресурс]: <http://tsn.ua/kultura/unikalnu-osobistu-ikonu-volodimira-monomaha-mozhut-viddati-derzhavi-abo-cerkvi.html>

⁷⁰ Відкрита наприкінці 1989 р., автори мозаїк – Г.Корінь та В.Федько.

⁷¹ Див.: *Загребя М.* Монети України, 1992–2009: Каталог. – 5-те вид., доп. – К., 2009. – С.76.

⁷² Див.: Каталог марок України [Електронний ресурс]: <http://philatelist.by/katalog.html>.

Серед інших сучасних зображень Володимира Мономаха, переважно книжкових малюнків, можна згадати виконаний для історичного музею в Переяславі-Хмельницькому за малюнком художника О.Мельника гобелен «Повчання Володимира Мономаха дітям» (1987 р.).

⁷³ *Палій О.* Чому Мономах? // *День.* – 2013. – 4 січня [Електронний ресурс]: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/istoriya-i-ya/chomu-monomah>. Про підтримку ініціативи «Дня» див.: *Семенченко М., Харченко О.* Про активне використання власної історії // Там само. – 17 квітня [Електронний ресурс]: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/pro-aktivne-vikoristannya-vlasnoyi-istoriyi> (у цьому матеріалі можна побачити й зображення згаданого у прим.72 гобелена).

⁷⁴ Про загальні тенденції сучасної історичної політики в Україні див.: *Бондар В.* Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції // *Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць.* – Вип.23. – К., 2013. – С.381–396. Пор.: *Грицак Я.* Пам'ять // *Його ж.* Життя, смерть та інші неприємності: Статті та есеї. – К., 2010. – С.64–78; *Його ж.* Пам'ять і нація // *Його ж.* Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад: Есеї. – К., 2011. – С.261–278; *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / Ю.Шаповал, Л.Нагорна, О.Бойко та ін.; за заг. ред. Ю.Шаповала.* – К., 2013.

«Великі українці», котрий проводився в 2007–2008 рр.⁷⁵ За його результатами, Володимир Мономах увійшов тільки до списку зі 100 діячів, зайнявши в ньому 58-ме місце (що, зауважимо, усе-таки вище, ніж в аналогічному конкурсі, реалізованому в Росії, де він згадувався лише у вихідному переліку з 500 імен, підготовленому Інститутом російської історії РАН). У цьому ж зв'язку можна згадати про низьке «котирування» Володимира Мономаха в українському образотворчому мистецтві, а також відсутність пам'ятника йому в Києві, який знає тільки одного Володимира – рівноапостольного хрестителя Русі⁷⁶.

Отже, Володимир Мономах виявляється лише елементом у багатогранній мозаїці української історичної пам'яті, поряд з яким існує безліч інших постатей, що служать точками кристалізації колективної пам'яті. За своїм значенням серед давньоруських князів він поступається не тільки Володимирові Святому, але й, як показав згаданий вище телевізійний конкурс, Ярославові Мудрому, котрий переміг у ньому, та, звичайно ж, Данилові Галицькому, що, на думку М.Костомарова, заклав традицію західної орієнтації України⁷⁷.

Таким чином, незважаючи на окремі спроби відродження в Україні міфу про Володимира Мономаха, образ цього князя, що його було монополізовано свого часу московськими книжниками та який посів видатне місце в російській історичній пам'яті, так і не потрапив до розряду найбільш значущих українських національних героїв.

⁷⁵ Див.: «Великі українці» [Електронний ресурс]: http://uk.wikipedia.org/wiki/Великі_українці. Оцінку результатів конкурсу див.: Грицак Я. Великі українці // *Його ж. Життя, смерть та інші неприємності*. – С.79–87.

⁷⁶ Петрук В. Два Володимира [Електронний ресурс]: <http://unicyb.kiev.ua/~petruk/Dva%20Volodymyru.htm>

⁷⁷ Більше того, М.Костомаров славив галицького володаря як історичного попередника незалежності України (див.: *Костомаров Н.И.* Князь Данило Романович Галицький // *Его же. Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей*: В 3 т. – Т.1. – Ростов-на-Дону, 1995. – С.147–148; *Шенк Ф.Б.* Александр Невский в русской культурной памяти. – С.221, 262). Такий погляд на цього князя – доволі поширений в українській суспільно-історичній думці.

The article is devoted to the image of Volodymyr Monomakh in Ukrainian socio-historical consciousness from the beginning of 17th century to the present. The aim of the author is to investigate evolution of the image of Monomakh in historical memory of Ukrainians and its influence on the processes of their cultural and national identification.

Keywords: *Volodymyr Monomakh, historical memory, myth, Rus', national identity.*

